

INHOUD

De universiteit à la Daalder
Het sociaal-democratisch tekort?

De universiteit à la Daalder

Job Cohen bespreekt:¹

H. Daalder, *Universitair Panopticum; herinneringen van een gewoon hoogleraar*, Amsterdam: De Arbeiderspers, 1997.

Hans Daalder, emeritus hoogleraar in de wetenschap der politiek aan de Rijksuniversiteit te Leiden heeft zijn universitaire herinneringen op schrift gesteld. Zij lopen van de periode dat hij zich in 1946 inschreef bij de Universiteit van Amsterdam tot het moment van zijn afscheid als hoogleraar in 1993, waarmee een periode van bijna vijftig jaar geboekstaafd is. En wat voor jaren! Jaren van enorme veranderingen voor universiteiten, en zeker niet voor hen alleen.

De ondertitel *Herinneringen van een gewoon hoogleraar* geeft de inhoud van het boek mooi weer – waarbij ik graag stipuleer dat het begrip *gewoon* maar op één manier gelezen moet worden – want zo gewoon was het hoogleraarschap van Daalder nu ook weer niet. Alleen al uit de beschrijving van wat hij meegeemaakt heeft, blijkt wat hij gepresteerd heeft: hij is een spin in het web geweest van de nationale en de internationale politicologie, waarbij met enige nadruk aangekend moet worden dat dat web *niet* bestond toen hij zich als een van de eerste studenten inschreef bij de Zevende faculteit van de Gemeente Universiteit. In die zin geeft het boek een interessant overzicht van de ontwikkeling van de politieke wetenschap, die sinds de Tweede Wereldoorlog

een enorme bloei heeft doorgemaakt. Overigens is het zeker geen volledig overzicht. Dat was ook bepaald Daalders bedoeling niet, en kon dat ook niet zijn, gegeven diens wijze van wetenschapsbeoefening: sterker gericht op beschrijving dan op theorievorming, zoals hij uiteenzet in het hoofdstuk dat gewijd is aan zijn promovendi; overigens het soort uitspraken dat men eerder van oude rotten in het vak hoort, dan van jongeren die nog bezig zijn de wereld te veroveren. Maar dat de wetenschap der politiek de afgelopen halve eeuw de wind mee heeft gehad, dat is overduidelijk – al blijkt dat niet zo één, twee, drie uit Daalders *Panopticum*; ik kom op die uitspraak natuurlijk terug.

Wat zijn de mooiste hoofdstukken in Daalders boek – en misschien tegelijkertijd de mooiste hoofdstukken in Daalders professionele leven? Het begint onmiddellijk met het eerste hoofdstuk, waarin hij zijn studietijd beschrijft, met portretten van zijn leermeesters (Presser, Den Hollander, Baschwitz, Kleerekoper en Barents, met over ieder wel een fraaie dan wel verschrikkelijke uitspraak) en de politieke strijd rond hun benoemingen. Daalder beschrijft ook de inrichting van de studie, of liever, het gebrek daaraan (van de eerste lichting slaagden na negen jaar negen procent!), en de ponteneur van de hooggeleerden: hij beschrijft hoe Kleerekoper zijn afstuderen bijna onmogelijk maakte, en hoe zijn vriendschap met promotor Barents omsloeg in een door Barents gevoelde vijandschap met opnieuw bijna de-

B O E K E N

sastreuze gevolgen. Je ziet voor je dat deze academie niet kon blijven bestaan, zeker niet met de, overigens juist om dit soort redenen, groeiende behoefte aan democratie, alsmede met de groei van de aantallen studenten die eraan stond te komen.

Daalder beschrijft daarna hoe hij zijn vleugels uitsloeg, internationale contacten legde die de rest van zijn leven zouden blijven bestaan, hoe hij angelsaksisch georiënteerd raakte om dat nooit meer kwijt te raken, om tot zijn eigen verrassing in 1963 het aanbod te krijgen voor een nieuwe leerstoel in de wetenschap der politiek in de faculteit der rechtsgeleerdheid in Leiden.

Een belangrijk hoofdstuk gaat over die 'vroede faculteit': hij treft daar een atmosfeer die hij weldadig vindt, en waar hij volgens mij de rest van zijn leven naar terug is blijven verlangen: een minimum aan bestuur, met overigens grondige aandacht voor benoemingen, maar amper voor inrichting van onderwijs, onderzoek of zelfs maar de meest elementaire zaken van beheer. (Pas onder zijn decanaat in 1969 werden de functies van faculteitsdirecteur en secretaresse van het faculteitsbestuur ingesteld.) Daartegenover stond een maximum aan vrijheid, dat niet alleen, en zelfs niet in de eerste plaats voortkwam uit een vorm van *benign neglect*, maar vooral uit de daar heersende liberale traditie, waar slechts oog was voor kwaliteit, en niet voor persoonlijke of politieke tegenstellingen – de laatste zeker niet. De grote voordelen van die mentaliteit mogen

duidelijk zijn, de nadelen ervan naar mijn stellige overtuiging ook, zeker in een tijd waarin universiteiten, en zeker juridische faculteiten, zo enorm groeiden.

Autoritaire democratisering

Het spreekt vanzelf dat de democratisering vervolgens een prominente plaats in het boek inneemt. Daar zijn, denk ik, verschillende verklaringen voor te vinden. Hoezeer Daalder oog heeft gehad voor de onvolkomenheden die voor 1968 aan universiteiten bestonden (ik noemde er al een paar), als rechtgeaarde sociaal-democraat moest hij niets hebben van de revolutionaire storm die vervolgens door de academie trok, waarvan hij de autoritaire trekken doorzag en waartegen hij zich teweer stelde.² Hij vreesde zeer de aanslag op de academische vrijheid en was allergisch voor zwakke ruggesgraten, die hij meer dan hem lief was aantrof. Overigens, dat hij er zoveel aantrof, had naar mijn overtuiging ook te maken met zijn allergie daarvoor; ik ben tenminste geneigd lang niet zoveel onder die kwalificatie te rangschikken als hij doet, zo goed als ik meen dat hij wel erg weinig oog heeft voor de tijdgeest waarin dit alles zich afspeelde. Ongetwijfeld is dat mede een gevolg geweest van zijn nauwe betrokkenheid bij de zaak-Daudt, die om allerlei redenen en voor allerlei personen als een zwarte bladzijde te kenschetsen valt. Maar ook al is er met de uit die storm resulterende wub van alles mis gegaan, onder deze wet is ook een heleboel tot stand gekomen, zoals Daalder zelf beschrijft in de hoofdstukken over

de Leidse universiteit. Uit het boek proef je dat hij dat niet alleen toeschrijft aan de Leidse mentaliteit, die een stuk minder opgewonden is dan de Amsterdamse, maar ook aan het feit dat een aantal getrouwen met voortdurende argwaan zich hebben ingespannen om de zaak goed te laten komen. Daalder zal ongetwijfeld zeggen dat veel van wat tot stand gekomen is, tot stand gekomen is *ondanks* de wub, maar ik vrees dat die discussie snel academisch van karakter wordt.

Na de democratiseringshoofdstukken volgen twee 'internationale' hoofdstukken: één over het *European Consortium for Political Research* en één over zijn verblijf in Florence. Het zijn de hoofdstukken waaruit Daalder's belang en positie in de internationale wereld van de politieke wetenschap blijkt. Na zijn verblijf in Florence keert Daalder terug naar Leiden. Dat deel van zijn carrière beschrijft hij in de volgende hoofdstukken die handelen over de opbouw van een vakgroep, over de elkaar opvolgende sturingsinstrumenten en herstructureringen met bezuiniging en expansie, over de bekende tvc- en skg-operaties, in het bijzonder met de ingrijpende gevolgen daarvan voor de politieke wetenschap in Leiden en Rotterdam onder de veelzeggende titel *De winter van R.J. in 't Veld*. Het boek wordt besloten met een hoofdstuk over het promoveren ("ars promovendi") en een hoofdstuk waarin Daalder terugblik op 'een veranderend hooglerarschap'. Dat laatste doet hij aan de

B O E K E N

hand van drie redes die hij eerder hield: (a) *a view from below* (toen al het perspectief van een gewoon hoogleraar!) over de toegenomen bureaucratie in het hoger onderwijs op een O E C D-conferentie in 1984 die handelde over het Daalder bepaald niet aansprekende onderwerp *Effective institutional management on external and internal issues*; (b) zijn dankrede bij de uitreiking van de Koninklijke/Shell Oeuvre-prijs, eerder gepubliceerd in NRC/Handelsblad en toen naar zijn gevoel doodgezwegen; en (c) zijn afscheidsrede *Van oude en nieuwe regenten*, die overigens een veel bredere strekking had.

Besturen tegen wil en dank?

Een in mijn ogen merkwaardig groot deel van de memoires van Daalder is gewijd aan universitair bestuur. Merkwaardig veel, althans voor een gewoon hoogleraar die 'zich in wezen nooit behaaglijk had gevoeld in het universitaire bestuur.' Het past overigens wel bij hem, in aanmerking nemend dat hij over democratisering en bureaucratisering eveneens veel heeft gepubliceerd. Ik ben trouwens niet de enige die daar een beetje van staat te kijken: Daalder beschrijft dat ook binnen zijn vakgroep en faculteit zijn 'preoccupatie met de gevaren van politieke verwording in de universiteit' gezien werd als 'reactionaire aberratie' (zo erg was het natuurlijk niet!), terwijl ook zijn 'zo serieuze vergelijkende studie' *Universities, Politicians and Bureaucrats* werd gezien als een 'niet al te gelukkige hobby, die op het onderzoeksprogramma geen plaats kreeg.'

Deze twee onderwerpen, politiek c.q. democratisering enerzijds, en bureaucratisering anderzijds moeten overigens wel onderscheiden worden. Wat de democratisering betreft, denk ik dat Daalder's standpunt is dat die in de jaren zestig en zeventig is doorgeslagen. Hij heeft duidelijk oog gehad voor de voor de hand liggende wensen van staf en studenten om mee te doen in het universitair bestuur - het zou ook wel gek wezen wanneer dat anders was geweest, met de voorbeelden van Kleerekoper en Barents ongetwijfeld levendig in zijn herinnering aanwezig. Het is de manier geweest, *waarop* die democratisering heeft vorm gekregen, die hem angst heeft ingeboezemd, een angst die met het voorbeeld van Daudt zo nabij, bepaald niet onbegrijpelijk was. Zeker niet voor iemand als Daalder die, ook dat blijkt uit het boek, voortdurend en zo overduidelijk hart heeft voor zijn naaste omgeving. (Ik weet dat ook uit eigen ervaring: Daalder sjouwde zich suf om voor medewerkers in tijdelijke dienst minimaal drie vangnetten te creëren, zo bezorgd was hij om hun positie). Een dubbele vrees dus: voor politisering van de universiteit en voor beschadiging van personen; beide niet onbegrijpelijk maar met een hevigheid beleefd die eigenlijk weinig recht doet aan hetgeen hij in zijn eigen naaste omgeving meemaakte; ik geloof dat hij nog steeds verbaasd is dat het in Leiden goed gegaan is.

Intussen is er, ook wat die democratisering betreft, net iets meer aan de hand. Ik zei al eerder, dat

hij zich het behaaglijkst (om zijn eigen terminologie te gebruiken) heeft gevoeld in de oude hoogerarenfaculteit van de Leidse juristen. Zo te kunnen besturen: zo gemakkelijk, zo *sine ira et studio*, en toch op het scherpst van de snede. En niet te vergeten: daar maar zo weinig tijd aan besteden, niet overdag maar 's avonds, met als enige papier de convocatie voor de vergadering. Eigenlijk ademt het boek heimwee naar die tijd, terwijl tegelijkertijd Daalder als geen ander weet dat die tijd echt voorbij is en hij de dubbele bezwaren daarvan met de meest simpele voorbeelden treffend heeft weergegeven: enerzijds de willekeur en rechteloosheid die studenten kon treffen wanneer zij gevangen waren in de armen van almachtige hoogleraren (over beschadiging van personen gesproken!), anderzijds het gebrek aan organisatie: geen fotokopieermachine, geen secretariële ondersteuning, geen onderwijsorganisatie, niets.

Hier schuilt een tegenstrijdigheid: zo besturen kan alleen maar wanneer de te besturen groep buitengewoon klein is, en met de omvorming van hoogerarenfaculteit naar faculteit met aanzienlijk meer leden, waarvan hij voorstander was, kon dat natuurlijk niet meer. Maar die omslag naar serieus bestuur heeft hij eigenlijk niet willen maken: door het hele boek spreekt bekommernis over de toename van het bestuur, en wel in pejoratieve vorm, in toename van bureaucratie. Dat is het eigenlijke onderwerp waarin ik met Daalder van mening verschil.

Wanneer ik terugkijk op de afgelopen veertig jaar, dan vind ik

B O E K E N

dat we er, alles bijeengenomen, geweldig op vooruit zijn gegaan. Het allerbelangrijkste daarbij is dat er zoveel *meer* mensen in de gelegenheid zijn om te studeren. Dat geldt overigens niet alleen voor studenten in de eigenlijke zin van het woord; het geldt ook voor diegenen die daarna kunnen doorstuderen, de aio's (wat er verder ook op dit instituut aan te merken valt), en de zoveel uitgebreidere wetenschappelijke staf. Natuurlijk: ook in die categorie barst het van de problemen - problemen die er vroeger niet waren om de eenvoudige reden dat er helemaal geen staf was. Merkwaardig is trouwens dat Daalder over deze groei als weldaad voor de wetenschapsbeoefening helemaal niet rept: de groei van zijn staf en de opbouw van een vakgroep beschouwt hij als iets vanzelfsprekends, om later wel te sputteren tegen de bezuinigingen - ook al verpakt hij die vooral in de manier waarop zij plaatsvinden. Aardig is het in dit verband te zien hoe, wanneer de totstandkoming van een leerstoel bestuurskunde stopt, Daalder zich wendt tot de directeur-generaal Piekaar, die de zaak razendsnel, zelfs ter plaatse, regelt; een voorval dat in schril contrast staat met - inderdaad ongewenste, maar even snelle - ingrepen van een van diens opvolgers In 't Veld. Uit die beide voorvallen wordt niet echt duidelijk, of Daalder sturing door het departement nu wel of niet wenselijk acht. Overigens moet In 't Veld het zwaar ontgelden, wanneer het om diens bestuurlijke daden gaat. Daar staat tegenover (dat is trouwens typisch Daalder) dat hij

diens wetenschappelijke kwaliteiten niet onder stoelen of banken steekt.

Onmiskbare verbeteringen

Aanzienlijk meer studenten dus met aanzienlijk meer middelen, geen wonder dat daardoor de organisatie fors moest worden uitgebreid, en er dus nogal wat middelen gingen zitten in de bureaucratie, in de organisatie van het onderwijs, in de organisatie van vakgroepen en faculteitsbureaus, en in de ondersteuning van die activiteiten, die er allemaal toe hebben bijgedragen om de kwaliteit van onderwijs en onderzoek, ook bij de enorme groei die wij gekend hebben (en een enkele universiteit nog kent, sprak hij tevreden) in stand te houden, zo niet te verbeteren. Tot je dienst, zal Daalder zeggen, dat vind ik allemaal best, maar waarom was het nu zo nodig om ook zoveel in te zetten op 'strategisch beleid' - om eens een term te gebruiken waar hij vast van gruwet? Ik ben van oordeel dat dat in verband met de groei van de universiteiten noodzakelijk werd, en geleid heeft tot veel beter bestuur, met, om eens iets te noemen, een veelheid aan gegevens en feiten die aanmerkelijk meer inzicht bieden in het functioneren van universiteiten, waardoor het ook mogelijk werd om met die gegevens in de hand verder te denken over hun ontwikkeling en beter te reageren op die krachten die vinden dat universiteiten wel erg duur zijn, zeker als ze niet doen wat ze zouden moeten doen. Dat die krachten er zijn, is niet het gevolg van het verminderde aanzien van uni-

versiteiten, maar van het in allerlei opzichten toegenomen financiële en economische belang van de universiteit voor de samenleving.

Ook op het gebied van onderzoeksbeleid ben ik per saldo een stuk positiever (geworden!) dan Daalder. Zeker, ik erken dat ook hier van nogal wat gekkigheid sprake is geweest - en zelfs nog wel is, in breedte en diepte bijvoorbeeld. Maar als je nu het landschap overziet, dan kan je constateren dat er in het algemeen redelijk consistente onderzoeksgroepen bestaan die in het algemeen uitstekend werk verrichten. Daalder noemt zelf gunstige voorbeelden daarvan, ook al hebben die niet allemaal overleefd. Zou dat alles, of iets dergelijks, ook tot stand zijn gekomen zonder de druk van buitenaf, zonder strategisch beleid of hoe je dat ook noemen wilt?

De groei heeft, gelukkig maar, nog iets opgeleverd, te weten een veel grotere autonomie, die universiteiten bepaald geen windeieren heeft gelegd. Vergelijk onze universiteiten maar eens met die in bijv. Duitsland, waar men nog steeds aan het einde van het jaar zijn geld op moet maken omdat het anders terugvloeit in de schatkist, en waar men nog steeds voor ieder uit te geven kwartje toestemming nodig heeft van de regering; waar men dus met een jaloers oog kijkt naar de autonomie die hier bestaat. Een autonomie die er bijvoorbeeld ook toe heeft geleid dat hoogleraren niet meer door de Kroon worden benoemd, maar door het College van Bestuur - een ontwikkeling

B O E K E N

die Daalder 'een van de slechtst denkbare wijzigingen' noemt, omdat 'de wetenschap dat voordrachten de Kroon bereiken garanties bood die bij de meer interne benoemingen door collegen van bestuur zijn weggevalen'. Ik vind daar twee dingen van. Ik neem hem eerst even mee naar zijn oude, Zevende faculteit en de puur politieke benoemingen waar hij toen zo tegen geprotesteerd heeft. En ik verbaas me er vervolgens over dat hij zo bevreesd is voor diegenen die 'krachtens principieel geboorterecht' over die benoemingen behoren te gaan: de hoogleraren zelf, want zij zijn het die aan de wieg staan van de voordrachten. Als universiteiten dat niet kunnen, ... dan hebben we echt een probleem (waarmee, helaas niet gezegd is dat dat altijd goed gaat!).

Een grotere autonomie dus, die onmiddellijk de eis met zich meebracht van het afleggen van verantwoording, inderdaad, in steeds toenemende mate. Ik ben het graag met Daalder eens dat de wijze waarop dat in de achter ons liggende jaren gegaan is, lang niet altijd de schoonheidsprijs heeft verdiend, ik erkende dat al eerder. Sterker nog, we zijn dat met vallen en opstaan aan het leren. Maar we leren het wel, en we hebben er wat aan. Dat geldt wat mij betreft ook voor het systeem van visitaties dat we hebben ontwikkeld, waarvan Daalder zo blij

is dat hij daar part noch deel aan heeft. Ik beweer niet dat bij die beoordelingen altijd de laatste waarheid verteld wordt, maar ik vind wel, als bestuurder van een universiteit, dat je wat aan die dingen hebt, dat het kwaliteit van onderwijs en onderzoek bespreekbaar maakt, dat faculteiten zich er wat van aantrekken, dat we daarmee mechanismen hebben die we eerder niet hadden. De prijs die we daarvoor betalen is inderdaad: meer, en professioneler bestuur. Ik ben daar niet tegen, sterker nog, ik ben ervóór – waarbij ik overigens graag en met overtuiging aantekenen dat dergelijke bestuurders hun sporen in onderwijs en onderzoek verdiend moeten hebben. Maar met dergelijk bestuur, zo is mijn stelling, is de huidige universiteit niet slechter af (en in een aantal opzichten zelfs beter) dan die waar Daalder met nostalgie op terugkijkt. Universitair bestuur is zich, nog steeds, aan het ontwikkelen van iets dat je doet omdat je aan de beurt bent en ongeacht de vraag of je daar iets van snapt, tot een serieus en belangrijk vak. Dat is trouwens de beste manier om 'ambitieuze bestuursrakkers' er echt uit te knikkeren, gewoon, door ze niet in deze belangrijke banen te benoemen.

Kortom, ik vrees dat ik het vlees geworden gelijk van Hans Daalder ben: er bestaat nogal wat verschil van inzicht tussen de gewone hoogleraar die veel be-

stuurlijk gedoe over zich heen krijgt, terwijl hij vindt dat er belangrijker dingen te doen zijn, en degene die een aantal jaren werkzaam is in het universitaire bestuur en daar, ook al erkent en herkent hij veel van die klachten, per saldo toch vindt dat dat bestuur ergens goed voor is. Universiteiten zijn ingewikkelde organisaties geworden; wat dat betreft is er een wereld van verschil tussen de massa-universiteit en de universiteit uit Daalders studententijd en diens eerste jaren als hoogleraar. Die ingewikkelde organisaties vragen om goed bestuur, sterker nog, om ambitieuze bestuurders, die zich intussen één ding altijd voor ogen moeten houden: het eigenlijke academische werk doen zij niet zélf, maar maken zij mogelijk: zij moeten, daar zijn ze voor, dat werk koesteren, zij moeten mensen als Hans Daalder koesteren, zeker als hij ongelijk heeft.

JOB COHEN

is tot januari 1998 Rector Magnificus van de Universiteit Maastricht; daarnaast is hij fractievoorzitter van de PvdA in de Eerste Kamer.

1. Dit is de bewerking van een tekst die de auteur op een symposium bij de aanbidding van het boek heeft uitgesproken.
2. Daalder heeft daarover zelf opgemerkt dat hij in dit opzicht beslissend is beïnvloed door de oorlog die hij als opgroeiende jongen heeft meegemaakt.

